

Végel László

## MULTIKULTÚRA ÉS KISEBBSÉG

---

A kisebbségi politika és kultúra legellentmondásosabb fogalma a multikultúra. Míg az európai szakirodalomban pozitív jelentést tulajdonítanak neki, amely pacifikálhatja a nemzeti ideológiákat, addig a kisebbségi közösségekben fenntartással kezelik, azzal a kritikai észrevétellel, hogy a multikultúra az asszimilációt segíti elő.

A vajdasági magyarság történetében a multikulturális törekvéseknek az volt a céljuk, hogy ez a kisebbség a saját kulturális értékrendszere mellett elsajátítsa a többségi nemzet kulturális koordinátáit is, otthonosan tájékozódjék benne, s így mintegy „második kultúrára” tegyen szert. Az a kérdés, hogy egy ilyen rugalmas és esetleg feszültségekkel terhelt viszony melyik oldalára billenti a kulturális többrétegűség mérlegét: az asszimiláció vagy a kulturális azonosság-tudat megőrzése irányába-e?

A fogalom bírálói szerint a multikultúra elkülöníti a kisebbségi kultúrát az egyetemes magyar kultúrától, mert olyan hibrid kódokat épít be önmagába, amelyek megnehezítik a magától értetődő kommunikációt egy kultúrán belül. A nemzeti kultúra fellazulása, ambivalenciája pedig képtelenné teszi a kisebbséget a nemzeti önazonosság megőrzésére, hiszen a hétköznapi élet, a közélet, a gazdasági élet és részint az oktatási folyamat olyan erőt képvisel, amely alapjaiban rombolja a nemzeti azonosságtudatot. Ennek az értelmezésnek a szellemében a kultúra tehát sziget: az utolsó védőövezet az asszimilációval szemben. E felfogás szerint a kisebbségi kultúra konfrontatív viszonyban van a hétköznappal s a legkülönbözőbb életszférákkal, vagyis ezek heterogenitásától óvja a nemzeti tudatot. Intézményrendszereivel egyfajta nemzetileg hiteles második szerkezetet képvisel, hogy ebben a formában, ha kell, akkor saját autonóm fejlődésrajzának feladása árán is, kapcsolódjék az anyaországi kultúrához. Vagyis, ha más lehetőség nincs, akkor vállalnia kell az anyaország epigonjának szerepét, ez politikailag célszerűbb, mint a kockázatos regionális-multikulturális autonómia. Magyarország és a Vajdaság viszonylatában ez a regionális törekvések feladásával egyenlő, s egy sajátos befogadói kulturális közegként való önmeghatározást jelent.

Ezt az elvet főleg a politikus beállítottságú, messianisztikus kisebbségi értelmiségiek hirdetik, s ez a felfogás visszhangra és támogatásra talál a magyarországi népi szemléletű értelmiség körében, sokszor arra a misztikus következtetésre ösztökélve e tan hirdetőit, hogy a hiteles nemzeti értékeket valójában nem is az anyarszági kultúra őrzi, hanem a kisebbségi, vagyis olyan virtuális értéket tartalmaz, amely tisztítólag hat az anyaországi kultúrára. Ez főleg ideologikus, nem pedig kultúraközpontú értelmezés. Nyilvánvalóan csak szélsőséges változat, de általában észlelhető, hogy Magyarországon főként politikai értelmezést keresnek a kisebbségi kultúrákra, figyelmen kívül hagyva belső, szuverén minőségeiket. Nemcsak a nemzeti orientáció hívei esnek ebbe a hibába, hanem a liberális értékrend szószólói is, akik a kultúra egyetemességének elvét vallva nem érzékelik azokat a politikai jelentéseken túlmutató tagolóadásokat, amelyek a történelmi fejlődés során a magyar kultúrán belül létrejöttek.

A multikulturális koncepció ezzel szemben abból a feltételezésből indul ki, hogy egy bizonyos kulturális keveredés nem állítja a kisebbségi polgárokat kizárólagos vagy-vagy válaszut elé, lehetővé teszi számukra, hogy mindennapjaik kihívására sajátos választ adjanak, és szellemileg sajátos módon dolgozzák fel helyzetüket. Vagyis a multikultúra szellemi immunitást is biztosít nekik, annak köszönhetően, hogy egy viszonylagos autonóm keretben fejlődő kultúrának a részesei, amelynek értékrendje ahhoz a valósághoz is kötődik, amelyben megszületett. Ez az elképzelés a nemzeti kultúrán belül a kisebbségi kultúrák bizonyos autonómiáját tételezi fel, s az egész magyar kultúrát egy decentralizált mozaikszerű rendszerben határozza meg. E jellegük miatt sokszor éri őket a kozmopolitizmus vádjá s az a kifogás, hogy nem eléggé érzékenyek a nemzeti sorskérdésekre.

A valóságban azonban a fogalmak és pólusok között sokkal bonyolultabb mozgás zajlik le, és az igazság ebben a mozgásban rejtőzik. Annál is inkább, mert a jugoszláviai magyarság multikulturális tapasztalatai bizonyos előremutató értékeket képviselnek a jövőbeli európai regionális multikulturális törekvések meghatározása szempontjából.

Az ex-Jugoszlávia bizonyos értelemben alkalmas volt egyfajta multikulturális gyakorlat megteremtésére. Ez akkor is tény, ha a politikai erőviszonyok, a nemzetek történelmi ábrándjai és céljai kedvezőtlenül hatottak az államszövetség fenntartására, és a társadalomban nem jöttek létre azok az alapvető demokratikus erők, amelyek képesek lettek volna radikális demokratikus reformok útján a délszláv államszövetség közmegegyezésszerű átalakítására. Jóllehet az adott történelmi hagyományok szellemében szorosan kötődött a kultúra a politikához, a kultúrában mégis kialakultak azok a termékeny kölcsönhatások, amelyek mintegy előlegezték a multikulturális kereteket. Ez a kölcsönhatás képezi alapját annak a feltételezésnek, miszerint a multikulturális keret akkor is megmarad, ha a helyzet rendezése után az egykori jugoszláviai tagköztársaságok politikailag egymástól teljesen eltérő irányban fejlődnek.

Egy mozaikos kulturális rendszerben (amelyet természetesen a politikai doktrínák eltorzítottak) a Vajdaság különleges szerepet játszott, hiszen a többségi nemzet mellett jelentős arányt képviselnek a magyarok (385.000), szlovákok (70.000), románok (47.000), ruszinok (19.000), horvátok (109.000), mi több, a nagyfokú betelepítés folytán a többségi nemzetben belül is egymástól jól

elhatárolható kulturális tradíciók élnek tovább. Nemcsak az itteni 43.000 montenegróira gondolunk, hanem az egymilliót kitevő szerbség különböző regionális rétegeire. Feltétlenül említést érdemel, hogy 1991-ben 176.000 polgár jugoszláv nemzetiségűnek vallotta magát, ami szintén egy sajátos kulturális affinitásra utal. Különböző nemzeti kultúrák találkoztak itt, ennek megvolt az Osztrák–Magyar Monarchiába ágyazott hagyománya, amelynek bizonyos reflexei a II. vilgáháború után is éltek még, hiszen a harmincas-negyvenes években mintegy félmillió németet tartottak számon ezen a területen.

A titói rendszer ezeket a hagyományokat nem ismerte el, de felhasználta, saját ideológiájához alkalmazta őket. Főként a felülről irányított és ellenőrzött multikulturális irányzatnak biztosított előnyt, s gyakran az asszimiláció szolgálatába állította. De ez az asszimiláció nem volt erőszakos, az elitintézmények szintjén hozzájárult a kisebbségi kultúrák fejlesztéséhez, ily módon egyszersmind más szellemű multikulturális gyakorlathoz is alapot teremtett. A titói időszak legproduktívabb korszakában, a hatvanas évek második felében a vajdasági magyarok között népszerűvé vált a multikulturális eszme, amely az egész magyar kultúrán belül szuverén fejlődéstendenciákat hozott felszínre, és a magyarországi kultúrához viszonyítva kezdeményező erőt, egyszóval modernitást képviselt. Ez volt a modernitás korszaka, amikor is a jugoszláv társadalom határozottabban fordult Nyugat felé, gazdaságilag és szellemileg egyaránt nyitottabbá vált Európa iránt. Ebben az időszakban a jugoszláviai magyarság körében tért hódított a jugoszlávság eszméje. Nem kizárólag kulturális mozgalom volt ez, hiszen a mindennapi életben is gyökeret eresztett. Jugoszlávia ekkor gazdaságilag jobban prosperált, nyitottabb volt, a szabadságjogokra jobban ügyelt, mint a szomszédos Magyarország, ezzel magyarázható, hogy a kisebbségi polgárok, ha némi zökkenővel is, de elfogadták Jugoszláviát hazájuknak. Habár az asszimiláció tízévenként mintegy tíz százalékot tett ki, a Magyarországra való áttelepülés nem játszott szerepet a jugoszláviai magyar kisebbség életében. Ez azt jelenti, hogy a polgárok nem a nemzeti érzéseket tartották szem előtt, hanem a demokratikus minőségeket, elsősorban a jólétet, s ezt az asszimiláció veszélye ellenére is többre értékelték.

Jugoszlávia felbomlása a kilencvenes években a kollaboráció árnyékát vetette a multikulturális idealizmusra, a szerb nemzeti eszme egyre erőszakosabb érvényesülése pedig a legdurvábban akadályozta a multikulturális tendenciákat, elsősorban azzal, hogy önmagára vonatkoztatva is veszélyesnek ítélte meg őket. A szerb nacionalizmus jelentős mértékben a jugoszlávságot teszi felelőssé a szerb nemzeti öntudat gyengüléséért, következőképp a mai szerb politika elveti a jugoszlávság eszméjét, mert olyan rontást lát benne, amely szétzilálta a szerbek nemzeti egységét az ex-Jugoszláviában. Ez az ideológiai hozzáállás jelzi a multikultúra szerepét. Kétségtelen, hogy a modernizációnak, az urbanizációnak köszönheti létét; demokratikus, antipopulista attüdre nevelt, s válójában kulturális kifejezése volt a pluralisztikus hétköznapiaknak. Ez mindmáig így van: a különböző etnikai csoportok liberális rétegeit a multikulturális szálak kapcsolják össze. A multikultúra tehát ilyen értelemben a Balkánon (de az egész Közép–Európában) az egzisztencia pacifikáló tényezője maradt.

Ez a rendkívül ellentmondásos szocialista politikai reformizmus, amely kénytelen-kelletlen a modernizációt is kezdeményezte, a nemzeti mozgalmak

hatására összeroppant, a vajdasági magyar kisebbség pedig egy védekezési bezárkózásba vonult vissza, feladva és megkérdőjelezve saját multikulturális hagyományát is. Ezzel egyidejűleg megszakadt a modernizációs folyamat, a kultúra inkább a hagyományápolás szolgálatában áll, lemondott a magyar kultúrán belüli autonómia-igényéről, mindinkább veszít a magyar kultúrán belüli jelentőségéből is, habár a kölcsönös kommunikáció ma lényegesen szabadabb, mint a hatvanas években. Hogy a vajdasági szellemi elit kilépett a multikulturális kontextusból, az jelentős mértékben a szerb nacionalista retorika felerősödésével magyarázható, de ehhez a folyamathoz nem elhanyagolható mértékben hozzájárultak a magyarországi impulzusok is, amelyek saját mércéjükkel mérve kifejezetten támogatták a multikulturális hagyomány háttérbe szorítását. Ez a folyamat tragikus helyzet elé állította a jugoszláviai magyar szellemi elitet. Egyrészt szakítania kellett a közelmúlt hagyományával, másrészt politikai alapon megfogalmazott (nemzeti) kulturális reintegrációt kellett megfogalmaznia, tehát a politikailag értelmezett kisebbségpolitika retorikája szabta meg a kulturális identitás minőségét is. Ez egyben szakítást jelentett a jugoszláviai magyarság kulturális modernizációjával, s egyre kizárólagosabb szerepet kaptak a hagyományos értékrendek.

Ezzel együtt megszakadtak a szellemi kötődések a régióhoz, s a vajdasági magyarság jelentős hányadának Magyarországra való áttelepülése, melyet a mozgósítás indított meg, fokozatosan gazdasági jelleget öltött, a továbbiakban pedig egyre inkább szellemi tartalmakat nyer, vagyis a gazdasági középosztály mellett legintenzívebb az értelmiségiek elvándorlása. A maradó papuperizált rétegeket felölelő kisebbség körében felgyorsul az akulturalizáció folyamata, ami pedig az asszimilációt gyorsítja fel.

A kör tehát bezárult. Nyilvánvaló, hogy a multikulturalizmus szoros kapcsolatban állt a jugoszláv társadalom politikai reformjával és modernizációjával, egy lépést jelentett előre, mindannak ellenére, hogy az egypártrendszer kereteiben politikailag manipulálható volt. A kemény etnocentrikus fordulat az egész folyamatot kompromittálta, a multikulturális szándékokat a totalitárius törekvések kelléktárába helyezte (ez a nézet jelen van a többség és a kisebbség körében egyaránt), de megállítása nemhogy csökkentené, hanem még inkább fokozni fogja a magyar és más kisebbségek asszimilálódását. Egy sajátos régiónak, vagyis a Vajdaságnak, a tarka Közép–Kelet–Európa legtarkább mikro-regiójának térképe tehát radikálisan megváltozik, a világ figyelme a déli tartomány, a Kosovo felé terelődik, mert egy etnikum jogait védi, a Vajdaság vonatkozásában viszont figyelmen kívül hagyja a multikulturális eszményeket. Ha Szarajevó Európa politikai veresége volt, akkor a Vajdaság az európai multikultúra vereségének nevezhető.